
A PÉCS KÖRNYÉKI SZÉN BÁNYÁSZAT ÉPÍTETT KÖRNYEZETÉNEK NEVEI

1. A dolgozat témája, forrásai

1.1. MIZSER LAJOS már egy korábbi cikkében felhívta a figyelmet arra, hogy bánya-nevekkel a magyar szakirodalom eddig nem foglalkozott, annak ellenére, hogy nem új névtani kategóriával állunk szemben (MIZSER 1995: 131). HÁRI GYULA létesítménynevekre vonatkozó későbbi kutatásaiban előfordulnak bánya nevek, de önálló tanulmány azóta sem nem született a témáról.

Ebben a cikkben a Pécs környéki szénbányászat épített környezetének névanyaga kerül feldolgozásra. Nem foglalkozom tehát az észak-mecseki és Komló környéki bányászattal, valamint a bányaterületeken fellelhető egyéb földrajzi nevekkel, kivéve ha azok a létesítménynevekhez közvetlenül kapcsolódnak, például egy bánya vagy bányatelep névadójaként. A vizsgálat diakrón anyagra alapoz: a dél-mecseki szénbányászat fejlődésének 1848-as megindulásától, azaz a korszerű, függőleges aknás művelés megkezdésétől a mai napig veszi számba a neveket. A kutatás elsősorban a bányásztörténeti szakirodalomra támaszkodik, amelyből kiemelendő PILKHOFFER MÓNIKA „Bányászat és építészet Pécsen a 19–20. században” című műve (PILKHOFFER 2008), valamint a Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány kiadványai és honlapja, amelynek folyamatosan bővülő archívuma számos hasznos információval szolgált. A folyóiratok közül fontos forrást jelentett a Bányászati Lapok, a Bányászati és Kohászati Lapok, a Bányásztörténeti Közlemények és a Földrajzi Értesítő számos cikke. Munkámban a neveket a forrásokban szereplő írásmóddal közlöm.

A névanyag gyűjtése során három fő csoportot különítettem el: aknák, tárók és bányatelepek neveit. A további feldolgozáshoz a funkcionális-szemantikai megközelítésmódot alkalmaztam HOFFMANN ISTVÁN (1993: 43–54) és HÁRI GYULA létesítménynevekkel foglalkozó kötete (2010) nyomán. A bővítményrészeket alapvetően négy nagy csoportba sorolhatjuk: fajtajelölő nevek; közvetlenül motivált nevek; olyan nevek, ahol a bővítményrész nem áll közvetlen kapcsolatban a denotátummal; bizonytalan eredetű vagy többféleképp elemezhető nevek. A bányatelepeknél szükség volt egy ötödik csoport felvételére is, amelybe a fenti kategóriákba nem sorolható nevek tartoznak. A közvetlenül motivált nevek egyik alcsoportja a létesítmény tulajdonságát kifejező bővítményrészeké (amelyek tovább csoportosíthatók a fizikai megjelenésre vagy a funkcióra utaló névadási motiváció alapján), a másik a denotátum külső dologhoz való viszonyára utaló nevéké (ezek az adatok is további alcsoportokba oszthatók az alapján, hogy személyhez, létesítményhez, helyhez, viszonyított helyzethez, környezethez vagy az ott élő emberekhez köthető a névadás). A közvetlen motivációval nem rendelkező bővítményrészeket a konvencionális vagy emlékeztető funkciójú alcsoportokba sorolhatjuk.

A névanyagban több német név is előfordul. Számos esetben az eredeti név német volt, a magyar névváltozat csak később került be a köztudatba. Ennek oka a német anyanyelvű (elsősorban sziléziai, másodsorban bajor, tiroli, stájer stb.) szakemberek és az osztrák

befektetők jelenléte. A német nevek magyarra változtatása több hullámban történt. A 19. század második felében egyre fontosabb törekvéssé vált a nyelvújítás a magyar bányászati szaknyelvben, először a szakszókincs, majd a század utolsó két évtizedében a névadás terén is. Az I. világháború után szintén előfordultak ilyen jellegű névváltoztatások, azonban ekkor az új létesítmények magyar, elsősorban történelmi vonatkozású névadása fontosabb volt, mint a már meglévők névcseréje. Az 1930-as évek végén ismét előtérbe került a bányászat idegen eredetű szakszavainak és neveinek cseréje, 1937–1938-ban például több bányatelep kapott magyar nevet a korábbi német helyett.

2. Aknák

2.1. A bővítményrészeken kívül a bányanevek alaprésze is rövid magyarázatra szorul. Az *akna* olyan külszínre nyíló bányatériség, amely a bánya megnyitására, szállításra (*szállítóakna*, *fékakna*), vízmentesítésre (*vízakna*), szellőztetésre (*szellőztetőakna*, *légakna*), kutatásra (*kutatóakna*) stb. szolgál. A *fékakna* arról kapta a nevét, hogy a szállított teher súlya által okozott túlerőt fékezéssel egyenlítik ki. Aszerint, hogy az akna milyen szögben hatol be a földbe, megkülönböztetünk *függőleges-* és *lejtősakna*-t. Az *ikerakna* egy egymáshoz közel telepített aknapár, amely a szállítással és szellőztetéssel kapcsolatos feladatokat látja el. A funkció és a behatolási szög alapján való elnevezés együtt is alkalmazható összetett köznevet, például a *lejtős-légakna* esetében.

2.2. Az aknák elnevezései közt nincs példa pusztán fajtajelölő névre.

2.3. Közvetlenül motivált nevek:

2.3.1. Egyes nevek a létesítmény sajátosságát fejezik ki. A fizikai megjelenés több esetben jelentett motivációt. A bánya alakjára utal a *Lapos-akna* név a 19. század végéről. Csoportosan elhelyezkedő aknák számát adja meg a *Hármas-akna* elnevezés. A megszo-kottól eltérő jelleghez köthető a *Licht-akna* neve. A *licht* német szó főnévként 'fény'-t jelent, melléknévként pedig 'világos'-t, ez a bánya pedig a többi aknánál világosabb volt. A bánya felszereltségére, azaz a gépesítettség magas fokára utal a *Maschinen-akna* elnevezés. Ebben a németes változatban jobban ismert, mint magyarul, *Gépi-akna*-ként. A létesítmény funkcióját fejezi ki a *Fék-akna*, valamint a *Tömedék-akna* elnevezés. Ez utóbbi a tömedékes fejtésmódok alkalmazásához szükséges anyagok beadására szolgált. A *Tanbányai lejtős-akna* nevének bővítményrésze arra utal, hogy az aknát oktatásra használták.

2.3.2. Gyakori a létesítmény külső dologhoz való viszonyára utaló névrész.

2.3.2.1. Több példát is találunk személyre utaló névadásra. A személy viszonya a létesítményhez többféle lehet (például birtoklás, üzemeltetés, alapítás, építtetés). Ilyen a *Lőrinc-akna*, amelynek elnevezésénél a tulajdonos Littke Lőrinc neve jelentett motivációt, illetve a *Gyula-akna*, amelyet kivitelezőjéről, Jaulusz Gyuláról neveztek el, valamint a *József-akna*, amely a Pécs bányászatában rendkívül fontos szerepet játszó Schroll Józsefre utal (Pécsbányatelep egyik alapítója, bányauzemvezető és bányagondnok). A Dunagőzhajózási Társaság (DGT) 1862–1887 közötti igazgatójáról, Martin Ritter von Cassianról neveztek el a *Cassian-akna*-t. A *Rücker-akna* nevének története hasonló, a bányatulajdonos DGT 1906–1919 közötti elnökére, Anton Rückerre utal. A *Thommen-akna*-ról (mely később a *Petőfi-akna* nevet kapta) annyit tudunk, hogy egy bányamérnökről neveztek el. A fentebb említett Schroll József családnévét is kölcsönözte egy aknának, 1869-ben nyílt meg

a *Schroll-akna*. Névtani érdekesség, hogy az 1870-ben lemélyített *Wiesner-akna* névadójához, Wiesner Raymárhoz kötődik a bányatelepi utcák és az üzemi épületek neveinek és feliratainak magyarosítása a 19. század utolsó évtizedében. Wiesner a DGT bányáüzemeinek igazgatója volt egészen 1900-ig.

2.3.2.2. Egy másik létesítményre utaló névre példa a *Jozefa-akna*. Ez az akna a fentebb említett *József-akna* női párja, ikeraknája: mindkettő 43 méter mély, és a DGT egyszerre nyitotta meg őket 1870-ben. Ide sorolható még a *Vasgyár-akna* (amely a *Zwang-akna* egyik magyar neve). A bánya a Csetnek-pécsi Vasgyári Társulat tulajdonában volt, és a szintén a társulat tulajdonában lévő gyár számára termelt szenet.

2.3.2.3. Egy intézményre utal a *Viktória-akna* elnevezés, konkrétan a tulajdonos *Victoria Társaság*-ra. A bécsi központú társaságot az akkor uralkodó Viktória brit királynőről nevezték el. Ez a névadás valószínűleg összefüggésben lehet azzal, hogy a Pécs környéki bányászatban – például a DGT alapításában – a kezdetektől fogva fontos szerepet játszottak a brit vállalkozók.

2.3.2.4. A létesítmény egy adott helyhez fűződő kapcsolatát kifejező névrészeket is találunk a névanyagban. Ezek mindegyike a létesítmény pontos elhelyezkedésére utal. A névben a bővítményrész egy helységnév, amelynek területén található maga a létesítmény. A Pécs és Pécsvárad között elhelyezkedő Hosszúhetény községre utal nevével a *Hosszúhetényi-szállítóakna* és a *Hosszúhetényi-légakna*. Vasas településen volt a *Vasas-szállítóakna*. A *Szaboles-akna*-t Szabolcs (más néven Mecsekszabolcs) településről nevezték el 1958-as megnyitásakor. Hasonló név a *Lakótelepi-légakna*. Az 1873-ban megnyitott bányát a DGT egyik, pécsbányatelepi kolóniájának közelében találhatjuk a korabeli térképeken, ezért kapta a *lakótelepi* jelzőt. Egy térszíni formához, a mecseki Kövestetőhöz köthető a *Kövestetői lejtős-légakna* bővítményrésze.

2.4. A vizsgált névtípusoknál (aknák, tárnák és bányatelepek nevei) az aknák között találjuk a legtöbb olyan nevet, amelyben a bővítményrész nem áll közvetlen kapcsolatban a denotátummal. Ennek oka, hogy a három csoport közül az aknanevek tekinthetők a legfontosabbnak, azaz kiindulópontnak, tehát tárnák és bányatelepek könnyen kaphatják aknák neveit, míg fordítva ez nem jellemző.

2.4.1. A konvencionális csoportba tartozik az *Alfa-akna* (illetve *Alfa-kutatóakna*) és *Béta-akna*, amelyek a görög ábécé betűiről kapták nevüket. Mindkét bánya 1860-ban nyílt Vasason. Az ábécé sorrendjének megfelelő névadás egyszerű és kézenfekvő. Más- hol is felbukkan a Pécs környéki bányászat történetében: Vasasbányatelepen például az utcákat nevezték el az ábécé betűi után; a *B*, *C*, *D*, *S* és *R* utcanévek a mai napig használatban vannak. Ebbe a típusba tartozik még a *Béke-akna*, amely a *Ferenc József-akna* újabb keletű neve. A *béke* közszóból alkotott nevek népszerűek voltak a szocializmus alatt, ezért nem meglepő, hogy erre cserélték le a királyra utaló elnevezést a 40-es évek végén. Ez a fajta névváltozás a korban tipikusnak tekinthető.

A konvencionális nevek csoportja a valóságban ennél nagyobb lehet. A bizonytalan eredetű nevek közé soroltak nagy része valószínűleg ide tartozik, bár ennek bizonyítására további kutatásokra lenne szükség.

2.4.2. Gyakori, hogy az akna emlékeztető funkciójú névvel bír. Az első Pécs környéki „modern” akna, a *Flórián-akna* is erre példa, melyet 1848-ban nyitott meg a Littke Lőrinc és Tsai Vállalat. Flórián a tűzoltók védőszentje, és Pécssett kultusza a mai napig megfigyelhető: a városban találhatunk Szent Flórián templomot, szobrot, teret, de a pécsi

polgárőrséget is *Szent Flórián Polgárőr Egyesület*-nek nevezik. Szent Flórián legendája – ha nem is szorosan – kapcsolódik a szénbányászathoz: egy szénégető máglyát rakott, amibe véletlenül maga is beleesett, ám Flóriánhoz fohászkodva végül megmenekült. A tiszteleti névadás érvényesül az *István-akna* esetében, amelynek eredeti neve *Szent István-akna*. Az 1920-as években a trianoni békeszerződés megkötése után népszerűek lettek a történelmi nevek, ennek eredményeképp kaphatta ezt a nevet ez a bányamodernizálás eredményeképp született akna. A II. világháború után – szintén történelmi okokból – a *Szent* előtag elmaradt, és egyszerűen csak *István-akna*-ként nevezték meg. 1852-ben kezdte meg működését a Czvetkovics Ferenc tulajdonában lévő *Ferenc József-akna*, amely az akkori osztrák császárra, I. Ferenc József-re utal, akit tizenöt évvel a bánya megnyitása után magyar királlyá is koronáztak. A magyarországi bányászathoz mindig is érdekelt volt az osztrák fél, a DGT alapítói között is találunk osztrák tőkések. Ezt az 1852-ben megnyitott bányát később bezárták, 1944-es térképeken már nem található meg. Szintén a *Ferenc József-akna* nevet kapta egy, a Székesegyházi Uradalom tulajdonában lévő, az előzőnél jóval nagyobb (216 m mély) bánya, amelynek nevét majdnem száz évvel később *Béke-akna*-ra változtatták. Érdekesség, hogy ebben az aknában is 1852-ben kezdték meg a termelést, tehát abban az évben két ilyen nevű bánya is nyílt. Pécstől nem messze van még egy akna, amely nevével egy Habsburgra emlékeztet: az 1856-ban felavatott *Albrecht-akna* Magyarország akkori katonai és polgári kormányzójára, Albrecht főhercegre utal, aki I. Ferenc József unokaöccse volt. Pécs egyik legismertebb bányája a *Gróf Széchenyi István-akna*, amelyet röviden csak *Széchenyi-akna*-nak, sőt gyakran *István-akna*-nak is hívnak. Széchenyi a bányászathoz több szállal is kapcsolódott, igyekezve azt fellendíteni, a dunai gőzhajózás ügyének előmozdításában pedig főszerepet játszott. Nem véletlen tehát, hogy a DGT tulajdonában lévő akna névadójává vált, hiszen a társaság jelentős részben neki köszönhette létét. A *Petőfi-akna* Magyarország legismertebb költőjéről kapta nevét az idegenes hangzású *Thommen-akna* újabb elnevezéseként. Bár az eredeti nevet még mindig nem szorította ki teljesen, a *Petőfi-akna* elnevezéssel ma már gyakrabban találkozhatunk.

2.5. A bizonytalan eredetű, többféleképp elemezhető típusba számos olyan akna tartozik, melynek bővítményrésze egy férfinév. A Mecsekben a bányászat komoly fejlődésnek indult 1853-tól, amikor a DGT megnyitotta első bányáját *András-akna* néven. Ennél a bányanevénél valószínűsíthető a konvencionális mint motiváció. A *Zsigmond- és Károly-akna*-ról elmondható, hogy e keresztnevek a 20. század elején gyakran szolgálták bányanevek alapjául. A konvencionális típushoz való tartozásuk valószínű, de akár egy bányatulajdonosra vagy szakemberre is utalhatnak. Ugyanez a kettősség elmondható a *Sándor-, György- és Mihály-akna*-ról is. A *György-akna* a 20. század elején kapta ezt a nevet a német nevek magyarra cserélése során, előtte *Georg Schacht*-ként volt ismert. Valószínűleg a konvencionális típusba sorolható a Riegel Antal által 1852-ben megnyitott *Carolina-akna* (magyar változatban *Karolina-akna*) is. Erre utal, hogy a *Carolina* népszerű bányanevnek számított német nyelvterületen is. Pécs környékén másodikként, 1850-ben nyílt meg a *Zwang-akna*. Egy *Hugo Zwang* nevű bánya működött a sziléziai bányavidéken, ami Európában a szénkitermelés egyik legnagyobb hagyományú területének számított. A 19. század elején is számos felszíni kitermelésű bánya működött Pécs környékén, az olyan mélyművelésű bányák megnyitásához viszont, amilyen például a *Zwang-akna*, tapasztalt mérnökök kellenek. Nem kizárt, hogy a Habsburg Birodalom

területéről (főképp Csehországból, Morvaországból és Sziléziából) érkező szakemberek befolyásolták a névadást, és sziléziai mintára nevezték el a szóban forgó bányát. A *Zwang-akna* néha *Kényszer-akna* (ném. *Zwang* 'kényszer'), vagy ritkábban *Vasgyár-akna* néven is szerepel a forrásokban.

3. Tárók

3.1. A *táró* a felszínre közvetlenül nyíló szintes bányatértség. Rendeltetése szerint lehet *kutató-, fő-, szállító-, vízelvezető-, bejáró- és altáró*. A szellőztetési célra nyitott *tárót légfeltörés*-nek nevezik. A *segéd-táró* a szállítás vagy a légelvezetés megkönnyítésére szolgál. A *tárna* a *táró* köznyelvi elnevezése; a tanulmányban mindkét név előfordul. A köznyelv *bánya* szava aknát vagy *tárót* is takarhat. A bányászattörténeti szakirodalomban nem tisztázott kérdés, hogy a pécsi bányavidéken pontosan hány *táró* volt.

3.2. Egyedül a *táróknál* találunk példát olyan névrészre, amely csupán fajtajelölő. Az egyik legérdekesebb *tárnatípus* talán a *légfeltörés*, amelyből a Mecsek déli részén kettőt találunk; az egyik neve egyszerűen *Légfeltörés*. Mivel később átalakították, és a *Gyula-akna* szellőztetésére használták, *Gyula-légfeltörés*-ként is szerepel a forrásokban.

3.3. A *tárnák* elnevezésénél a bővítményrész általában közvetlenül motivált.

3.3.1. A névrész a létesítmény sajátosságát fejezi ki az *Új-táró* és az *Új-Félix-táró* nevében. A névadás ezeknél a viszonyított időn alapul. Funkcióval összefüggésbe hozható elnevezésre a *táróknál* nincs példa.

3.3.2. A létesítmény külső dolgokhoz való viszonyát gyakran fejezik ki a *tárónevek*.

3.3.2.1. A *táró* nevével utalhat személyre. A *Ferenc-táró* elnevezés tulajdonosához, a már említett Czvetkovics Ferenchez kapcsolódik. Népszerű bányanév a *László* (a pécsi *László-táró* mellett a rozsnói bányavidéken és Nógrád megyében is volt ilyen nevű *tárna*), de ez jelen esetben nem a konvencionális típusú névrészek közé sorolható, mivel nevével tulajdonosára, Czinderi Lászlóra utal. Ebbe a csoportba tartozik még a szintén keresztnevre visszavezethető *Henrik-táró* (eredetileg *Heinrich-táró*, egy 19. század második feléből származó fényképen például a *Heinrich Stollen* név olvasható). Drasche Henrikről nevezték el, aki 1860-ban létesítette ezt a *tárnát*. Pár év múlva tulajdonosváltás történt: a Magyar Lloyd Gőzhajózási Társaság vásárolta meg Drasche bányaterületeit, de a *Henrik-táró* nevet nem cserélték le. Családnévi eredetű a *Hoheder-táró* (vagy *Hocheder-táró*). Nevét valószínűleg a tiroli vállalkozó Hocheder Augusztról kapta, aki más magyarországi bányákban is érdekelt volt. A magyar bányászat történetében főleg arról ismert, hogy az erdélyi Verespatakot le akarta rombolatni egy aranybánya megnyitása érdekében.

3.3.2.2. Számos *tárna* neve utal egy hozzá többé-kevésbé kapcsolódó létesítményre, leggyakrabban aknára: *András-táró*, *Szabolcs-táró*, *Károly-szállítótáró*, *Gyula-segéd-táró*, *András-akna-segéd-táró*, *József-táró*, *Gyula-légfeltörés*, *Rücker-légfeltörés*. Ide tartozik a *Josefina-táró* is, amelynek névadásánál a *Josefa-akna* jelentette a motivációt.

3.3.2.3. A *táró* viszonyított helyzetét fejezi ki a *Felső-táró* és az *Északi-táró*.

3.4. Néhány *tárnanévnél* a denotátum és a név nincs közvetlen kapcsolatban egymással.

3.4.1. A konvencionális típusú neveknel a névadás a mintakövetéshez köthető. Ilyen az *A*, *B* és *C táró*, valamint a római számokkal jelölt *tárók* (a forrásokban találunk *VII.*,

VIII. és XI. *táró*-t, de a számozás bizonyára I.-től kezdődött). Számtalan más olyan név van, amelynek a konvencionális típusba tartozása ugyan valószínűsíthető, de a névadásra vonatkozó információk feltáratlansága vagy hiányossága miatt nem zárható ki az sem, hogy a közvetlenül motivált névrészek kategóriájába sorolható az adott név. Ezért ezeket a többféleképpen elemezhető és bizonytalan eredetű nevek csoportjánál tárgyaljuk.

3.4.2. Emlékeztető funkciójú névrészre a *táró*knál nincs példa.

3.5. A többféleképp elemezhető és bizonytalan eredetű bővítményrészek csoportjába számos olyan, keresztnévi eredetű tárnanév tartozik, amelyek esetében további kutatás lenne szükséges annak megállapítására, hogy a névadást a konvenciókhoz való igazodás motiválta-e, vagy esetleg egy konkrét személy köthető a létesítmény elnevezéséhez. Ilyen a *Franz-táró*, *Lajos-táró* (korábbi nevén *Ludvig-táró*), *Karl Fridrich-táró*, *Eduárd-táró*, *Félix-táró*, *Leó-táró*, *Julianna-táró* és *Gizella-táró*. A legtöbb név németes férfinevre vezethető vissza. Az aknák névadási gyakorlatához hasonlóan a *tárók* is gyakran kapnak férfinévet, ez tehát valószínűsíti, hogy a névadásban a konvenciókat vették figyelembe. A *Lajos* nevet más bányaterületeken is szívesen választották tárnak nevéül, például az Északi-középhegységben. Bizonyos adatok viszont arra utalnak, hogy a névrészek mögött valós személy állhatott. A *Franz-táró* nem azonos a *Franz* név magyar változatát bővítményrészként viselő *Ferenc-táró*-val, az elnevezés tehát csak akkor logikus, ha a *Franz-táró* név mögött is egy – a bányához valamilyen módon kötődő – személy állt, illetve ha a két *táró* eltérő időben létezett. A *Karl Fridrich-táró*-nál a bővítményrészben két férfinév is szerepel, míg a hagyomány szerint az ilyen nevekben általában csak egy keresztnév van, tehát ennél is feltehető a közvetlen motiváltság. A *Julianna-táró* esetében bizonytalan, hogy konvencionális vagy emlékeztető funkcióval bír-e, és tulajdonképpen a közvetlen motiváltság sem zárható ki (ez a név gyakori volt a 20. század elején, tehát az is előfordulhat, hogy konkrét személyre utal, például a bányatulajdonos lányára). A legvalószínűbb talán az emlékeztető funkció: a *Julianna* név könnyen összefüggésbe hozható Szent Borbálának, a bányászok védőszentjének legendájával, Borbála és Julianna ugyanis együtt halt vértanúhalált a 4. század elején. A pontos névadási motiváció homályba vész a *Gizella-táró* esetében is: tudjuk, hogy ez is gyakori és népszerű név volt akkor, amikor a *tárót* megnyitották, de a *Gizella* királynéra utaló névadás is elképzelhető (erre utalhat, hogy Szent Istvánról is neveztek el bányalétesítményt). Emellett az is lehetséges, hogy a *táró* Ferenc József lányának tiszteletére kapta a nevét – különösen, ha figyelembe vesszük, hogy *Franz*- és *Ferenc-tárót* is ismerünk.

Ide sorolható a *Keller-táró* és az *Eisenhammer-táró* is, amelyek szinte biztosan a közvetlenül motivált nevek csoportjába tartoznak. A *Keller* és az *Eisenhammer* lehet német családnév, de a tulajdonság vagy külső dologhoz való viszony alapján történő elnevezés is elképzelhető a szavak magyar jelentése ('pince' és 'vaskalapács') alapján.

A létesítmény közelében lévő kőzetre utalhat a *Tofa-táró*. Bár nevének eredete nem teljesen biztos, az egyetlen kézenfekvő magyarázat szerint a vulkáni tufa törmelékkel hozható összefüggésbe. Ennek a kőzetfajtának ugyanis egyik tipikus magyarországi lelőhelye a Mecsek, s valószínűleg a bánya környékén is előfordult.

4. Bányatelepek

4.1. Pusztán fajtajelölő névre a bányatelepeknél nincs példa.

4.2. A nevek túlnyomó többsége a közvetlenül motivált kategóriába sorolható.

4.2.1. A bányatelep névanyagában nem található olyan név, amely a bányatelep közvetlen sajátosságára, például fizikai megjelenésére utalna.

4.2.2. A bányatelep külső dologhoz való viszonyát fejezi ki a legtöbb bővítményrész.

4.2.2.1. A személyre utaló névadás a bányatelepeknél is gyakori. Az alapításra vagy építtetésre utal a *Koch-telep*, vagy ismertebb nevén *Koch-lakások* elnevezés, a *Riegli-* vagy *Rigli-telep*, valamint az *Ullmann-telep*. A *Koch-lakások* építtetője Koch Ferenc volt. A *György-telep* gyakori névváltozata, a *Riegli-telep* vagy *Rigli-telep* Riegel Antalra, a Pécs környéki bányavidéken a 19. század második felében tevékenykedő vállalkozóra utal. Hozzá köthető több bánya lemélyítése, valamint a *György-telep* kialakítása (a tulajdonában lévő *György-akna* közelében), amelyet a bányászok kezdtek el az építtetőre utalva *Rigli*-nek hívni. Névtani szempontból különösen érdekes az *Ullmann-telep* története. A kolónia kiépítéséről 1902-ben határozott a Dunagőzhajózási Társaság, 1903-ra pedig már számos utca állt készen a bányászok befogadására. A DGT azt szerette volna, hogy a telepet az annak létesítésében kulcsszerepet játszó vezérigazgatóról, Ullmann Lajosról kereszteljék el. A törvényhatósági bizottság egyik ülésén azonban Aidinger János, Pécs akkori vezetője „magyarsági szempontból” azt javasolta, hogy *Erényi*-nek nevezzék az új kolóniát, ami Ullmann nemesi előneve volt. A két fél csak 1905-re egyezett meg az *Erényi Ullmann Lajos-telep* elnevezésben, ami viszont a közösségi nyelvhasználatban szinte azonnal *Ullmann-telep*-re rövidült. *Judenburg* 1945 utáni hivatalos neve *Dick György-telep*, de a közösségi nyelvváltozatban továbbra is csak *Judenburg* változatban élt. Dick György, a bányatelepeken népszerű szociáldemokrata politikus 1933-ban halt meg. *Dick-telep* elnevezéssel találkozunk egy 1873-as keltezésű térképen, de SZIRTES BÉLA szerint az évszám elírás és (részben politikai okokból) kizárt, hogy az 1940-es évek előtt bányatelepet neveztek volna el a politikusról (SZIRTES 2011).

4.2.2.2. A Pécs környéki bányatelepek névadásánál a legelterjedtebb gyakorlat az, hogy a telep aknára, esetleg tárnára, tehát egy másik létesítményre utal nevével. Erre példa a *György-telep*, *Henrik-telep*, *Viktória-telep*, *Szabolcs-telep*, *Licht-telep*, *Cassian-telep*, *Wiesner-telep*, *István-telep*. A *György-telep* (másik, fentebb említett nevén *Rigli-telep*) a *György-akna*-tól délre terül el. A név magyarra cserélése előtt *Georg Colonie*-ként tartották számon (ahogy a hozzá kötődő aknát *Georg Schacht*-ként). Nevének a bányászattörténeti szakirodalomban felbukkanó magyarázata – miszerint a névadó Dick György – téves. A *Henrik-táró*-val függ össze a *Heinrich-telep*, magyarosan *Henrik-telep* elnevezés, amelynek nevét *Somogybányatelep*-re változtatták 1937-ben. A *Viktória-bányamező*-n létrejött *Viktória-akna* mellé telepítették a *Viktória-telep*-et. A *Szabolcs-telep* a *Szabolcs-légakna* közelében jött létre, a *Licht-telep* (későbbi nevén *Liget-telep*) a *Licht-akna*-tól nem messze létesült, a *Cassian-telep* pedig a *Cassian-akna* elnevezéssel hozható összefüggésbe. A *Wiesner-akna*-hoz köthető a *Wiesner-telep* létrejötte és elnevezése. Ezt a területet ma már *Vasasbánya*-nak hívják. Ebbe az alcsoportba tartozik még az *István-akna* közvetlen közelében létrejött, mindössze néhány házból álló *István-telep*.

4.2.2.3. A bányatelep környezete is motivációt jelenthet a névadásnál. Az ott lévő állatvilágra utal a *Békaváros* elnevezés és a német *Gänz Colonie* (amely *Gans Colonie* névváltozatban is előfordul), vagy szintén előforduló magyar nevén *Liba-telep*. Az 1960-as évekből származó térképen fellelhető *Hársas-telep* elnevezés a növényvilághoz köthető. A fa- és növényelnevezések egyébként is népszerűek ezeken a bányatelepeken, találunk például *Berkenyész utcá*-t és *Gesztenyész* elnevezésű területet.

4.2.2.4. Az ott élő emberekre csupán áttételesen utal a Pécs környéki bányatelepek egyik legérdekesebb neve, a *Keziticsókolom-telep*. Községi eredetű, később hivatalossá váló nevét annak köszönheti, hogy nem egyszerű szénbányászok, hanem mérnökök, tanárok és magasabb rangú tisztviselők lakták, akiknek a bányászok „keziticsókolom”-mal köszöntek. Ebbe a csoportba sorolható még *Judenburg*, amely a településrészen élő, ott vendéglőt üzemeltető zsidókra utal.

4.2.2.5. A bányatelep helyhez való viszonya számos esetben jelent motivációt a névadásban. A telepek sokszor nem kaptak új nevet, egyszerűen a közeli helynév (leggyakrabban településnév) és a *telep* vagy *bányatelep* köznév összetételét, esetleg a településnevet önmagában használták megnevezésükre. Ilyen például a *Pécs-újhegyi-telep*. Somogy, Szabolcs és Vasas települések már a bányanyitások előtt is léteztek a Mecsek déli részén. Somogy település közelében létesült a *Henrik-telep*, amely később Somogy falu (még később Pécs) részévé válva a *Somogybányatelep* nevet kapta. Szabolcs falu adta a későbbi *Szabolcsbányatelep* nevét (ahogy a *Szabolcs-akna* és a pécsi városrész, *Szabolcs-falu* nevét is). A Vasas mellett lévő *Wiesner-telep* a *Vasasbányatelep* nevet kapta az 1937-es névcserehullám során. Pécs egyik városrésze *Meszes*; itt a bányatelep nem kapott más nevet, egyszerűen *Meszes*-nek nevezik.

4.2.2.6. A bányatelep viszonyított helyzetét fejezi ki az *Alsó-telep* és a *Felső-telep* elnevezés.

4.3. Kevés példát találunk olyan bányatelepre, amelynek az elnevezése nem áll közvetlen kapcsolatban a denotátummal.

4.3.1. A konvencionális típusba egyik adat sem sorolható.

4.3.2. Emlékeztető funkcióval mindössze néhány bír. Az *Erzsébet-telep* az *Ullmann-telep* 1938-ban magyarrá változtatott új neve. Erzsébet magyar királynéira utal, akit akkoriban szinte kultikus tisztelet övezett. A *Borbála-telep* szintén 1938-ban kapta ezt a nevet, eredetileg *Cassián-telep*-nek hívták. Nevét a bányászok védőszentjéről, Szent Borbáláról kapta. A 3–4. század fordulóján élő vértanút a legenda szerint saját apja ölte meg, akit viszont az Úr büntetésként villámcsapással sújtott. Emiatt számos olyan esetben kéri Borbála segítségét a hívek, amikor hirtelen halál fenyeget. Borbála nemcsak a sújtólégrobbanás és a bányaomlások által veszélyeztetett bányászok, hanem a hegymászók védőszentje is. *Judenburg* egy névcsere során a *Ferenc József-telep* nevet kapta. Ide tartozik a *Flórián-telep*, amely a korábbi *Thommen-telep* 1937-ben megváltoztatott neve. Első látásra kézenfekvő magyarázatnak tűnik, hogy nevét a *Flórián-akna*-ról kapta, de valójában nincs kapcsolat a kettő között, hiszen jóval az akna bezárása után történt a névadás. Nevének eredete sokkal inkább a Szent Flórián-kultuszából eredő *Flórián* név általános pécsi népszerűségére vezethető vissza, amelyre korábban már utaltam.

4.4. Bizonytalan eredetű név a *Luft Colonie*, a *Felső-telep* korábbi német neve. Valószínűleg azzal lehet összefüggésben, hogy egy légakna közelében van (*Luft* ’levegő, lég’; a Szabolcs-légaknától északnyugatra épült).

4.5. A fenti kategóriákba nem illeszthető be a *Liget-telep* elnevezés. A németes hangzású *Licht-telep* az 1930-as években a magyar *Liget-telep* nevet kapta. Bár a Mecsekben, Komló közelében van *Liget* nevű település, ez a kolónia nevét nem erről, nem

is az ott lévő növényvilágról, hanem a *liget* közsónak a német *Licht* ('fény') szóhoz való hangzásbeli hasonlósága miatt kapta.

5. Összefoglalás. – A vizsgált névanyagban az egyes típusok a következő arányokban vannak jelen:

	Aknák		Tárnák		Bányatelepek		Összesen	
	db	%	db	%	db	%	db	%
Fajtajelölő	–	–	1	2,6	–	–	1	0,8
Közvetlenül motivált	26	52,0	20	51,3	31	83,8	77	61,1
Sajátosság	8	16,0	2	5,1	–	–	10	7,9
Külső dologhoz való viszony	18	38,0	18	46,2	31	83,8	67	53,2
Funkció és den. nem áll közv. kapcs.-ban egymással	13	26,0	6	15,4	4	10,8	23	18,3
Konvencionális	4	8,0	6	15,4	–	–	10	7,9
Emlékeztető	9	18,0	–	–	4	10,8	13	10,3
Bizonytalan eredetű	11	22,0	12	30,7	1	2,7	24	19,1
Kategóriákba nem illő	–	–	–	–	1	2,7	1	0,8
Összesen	50		39		37		126	

1. táblázat: A főbb funkcionális-szemantikai kategóriák aránya a létesítménynevekben

	Aknák		Tárnák		Bányatelepek		Összesen	
	db	%	db	%	db	%	db	%
Személy	9	18	7	18,0	7	18,9	23	18,2
Létesítmény	2	4	9	23,1	10	27,0	21	16,7
Intézmény	1	2	–	–	–	–	1	0,8
Hely	6	12	–	–	5	13,5	11	8,7
Viszonyított helyzet	–	–	2	5,1	2	5,4	4	3,2
Környezet	–	–	–	–	5	13,5	5	4,0
Ott élő emberek	–	–	–	–	2	5,4	2	1,6
Összesen	18		18		31		67	

2. táblázat: A közvetlenül motivált, külső dologhoz való viszony alapján besorolt nevek kategóriái

Az összegyűjtött nevek több mint fele a közvetlenül motivált csoportba, azon belül a külső dologhoz való viszonyt kifejező alcsoportba sorolható, a bányatelepek esetében pedig ez az arány 80% fölötti. A kategórián belül kiemelendő még a más létesítményhez kötődő névadás, amely azonban csak a tárók és a bányatelepek esetében tipikus. Ennek oka, hogy a három csoport közül az aknanevek tekinthetők mérvadónak, hiszen számos tárna és bányatelep utal nevével aknára (tehát egy másik létesítményre), míg fordítva ez nem jellemző. Részben ez is oka annak, hogy az aknanevek negyedénél funkció és denotátum nem áll közvetlen kapcsolatban. Gyakori még a személyre utaló névadás. Ezek a személyek leggyakrabban bányatulajdonosok, bányaalapítók, üzemeltetők vagy más szakemberek. Hagyományosabb kategóriákban gondolkozva elmondható, hogy a

bányászat létesítménynevei igen gyakran férfinévre vezethetők vissza, tartozzanak bár a közvetlenül motivált, a konvencionális vagy az emlékeztető funkciójú kategóriákba. Ennek oka lehet, hogy a szakma képviselői a mai napig szinte kizárólag férfiak.

A tárnanevek közel harmada bizonytalan eredetű, míg az aknáknál ez csak 22%, a bányatelepeknél pedig mindössze egyről nem tudjuk megállapítani a motivációt. Ennek oka lehet, hogy a tárnák általában rövidebb ideig üzemelnek, mint a másik két létesítménytípus; pontos számuk nem is ismert. A bányatelepek ezzel szemben a bányák bezárása után, sok esetben a mai napig is funkcionálnak, tehát ezek esetében sem a név maga, sem a névadási motiváció nem vészett homályba.

Érdekes megfigyelni, hogy a három nagy névtípusnál melyik csoport hiányzik: a tárnaneveknél nincs példa emlékeztető funkciójú elnevezésre, míg az aknáknál és a bányatelepeknél ez viszonylag gyakori. A bányatelepeknél nem találunk a létesítmény sajátosságát kifejező és konvencionális típusú nevet. A vizsgált anyag egészében a pusztán fajtajelölő név a legkevésbé jellemző, mindössze egy tárnanev a példa rá.

Források

- DR. BIRÓ JÓZSEF 2009. Mélybánya lehetősége és építése Hosszúhetényben. *Bányásztörténeti Közlemények* 7: 82–96.
- BIRÓ JÓZSEF – SALLAY ÁRPÁD – SZIRTES BÉLA szerk. 2010. *Bányász útikalauz. Pécs és környéke*. Pécs.
- ERDŐSI FERENC 1967. Pécsi bányatelepek. *Pécsi Műszaki Szemle* 1967/4: 11–4.
- FORRNÉ RADÓ PETRONELLA 2007. *Tények és lehetőségek a pécsi szénbányászat egykori területein*. Szakdolgozat, PTE PMMK, Pécs.
- GÖNDÖCSNÉ BÁTAI ROZI – SZIRTES BÉLA – SZIRTES GÁBOR 2000. *Nem szól már a klopacska. Vasasi bányász emlékek*. Pécs.
- PILKHOFER MÓNICA 2008. *Bányászat és építészet Pécsen a 19–20. században*. Pécs.
- A Pécsi Bányásztörténeti Alapítvány honlapja: <http://www.pecsibanyasz.hu/>
- Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata Közgyűlésének 2007. május 3-i rendelete a pécsi-somogyi emléktábla felállításáról
- Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata Közgyűlésének 2007. május 3-ai rendelete a mohácsi-pécsi vasutat megőrkítő emléktábla felállításáról
- PESTI JÁNOS szerk. 1982. *Baranya megye földrajzi nevei* 1–2. Pécs.
- RAYMÁN JÁNOS 2002. A Csetnek-pécsi vasgyár története. *Pécsi Szemle* 5/3: 43–59.

Hivatkozott irodalom

- BIRÓ JÓZSEF – SALLAY ÁRPÁD – SZIRTES BÉLA szerk. 2010. *Bányász útikalauz. Pécs és környéke*. Pécs.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen.
- HÁRI GYULA 2010. *Név és környezet viszonya a létesítménynevekben. A névrészek funkcionális-szemantikai jegyeinek tanulságai Mór környéki helynevek alapján*. Budapest.
- MIZSER LAJOS 1995. Régi bányanevek Szatmárban. *Névtani Értesítő* 17: 131–2.
- PILKHOFER MÓNICA 2008. *Bányászat és építészet Pécsen a 19–20. században*. Pécs.

SZIRTES Béla 2011. Szabolcsi kérdőjelek 2. Létezett-e Szabolcson Dick György-telep? <http://www.pecsibanyasz.hu/rovatok.php?id=350>

SZABÓ KRISZTINA

KRISZTINA SZABÓ, Names indicating the man-made environment of the coal-mining district in the neighbourhood of Pécs (south-western Hungary)

The paper discusses the names indicating the elements of the man-made environment established after 1848 in the coal-mining district neighbouring the town of Pécs. Names for shafts, galleries and mine premises are analysed in a functional-semantic framework. With respect to the three types of names, names for shafts should be considered as the most characteristic type, as names for galleries and mine premises are often derived from shaft names. Direct motivation is common in all three name types: names for shafts often refer to a person, whilst galleries and mine premises usually take their names from an establishment. The lack of direct relationship between the specific name constituent and the designated denotatum can mostly be observed in the case of shaft names. One third of the names for galleries are of uncertain origin, and only a single name for a mine premise has a blurred function. Names of commemorating function are frequent in case of names for shafts and mine premises, but are lacking in case of names for galleries (as galleries are usually used for a short period of time). Mine premises, often functioning up to the present day, long after the mines were closed down, were not named after their characteristics at all, and do not bear names of conventional function either. Names indicating the type of the denotatum are extremely rare: in the observed name corpus this function can only be exemplified by a single name for a gallery.